

juliansk till gregoriansk kalender vid 1700-talets mitt. Där tangeras även sällsamma företeelser som mjölkhare, horpall, sängledning, tide-lag, kyrktagning och änkekonserving. Teologiska spetsfundigheter och lärostrider förbigår Enefalk med lätt hand. Så berör hon inte alls den långdragna kontroversen kring försoningsläran, som Paul Peter Waldenström initierade och som 1878 ledde till grundandet av Svenska Missionsförbundet, länge vårt största frikyrkoförbund. Vid 1800-talets mitt avskaffades kyrkovång och konventikelplakat. Liberaliseringen bäddade för frikyrkornas snabba utbredning och med folkrörelsernas och skolväsendets snabba tillväxt fick kyrkoherden på lokal nivå en makt-rival i en vanligen mer vänsterfrälst folkskollä-rare.

Paradoxalt nog sammanföll det tidiga 1900-talets sekularisering med tillkomsten av några av 1900-talets mest imponerande kyrkobyggnader, kanske till följd av den religiösa förnyelse som Ungkyrkorörelsen innebar. I nationalromantisk stil uppfördes Ferdinand Bobergs Uppenbarelsekyrka i Saltsjöbaden, Lars Israel Wahlmans Engelbrektskyrka på Östermalm, liksom Ivar Tengboms Högalidskyrka på Södermalm. Till glädje för min identitet har Enefalk valt att illustrera företeelsen med bild av Sigfrid Ericsons Masthuggskyrka, ett sjömärke väl synligt vid infarten till Göteborgs hamn. Men vart tog Kirunas kyrka, med drag av samisk kåta signerad Gustaf Wickman, vägen? I en folkomröstning ansågs den vara landets vackraste, förstås ett subjektivt om-döme.

Med radion, senare televisionen gavs nya möjligheter att framföra religiösa budskap. Gunnar Dahmén fick en viktig roll som ”radio-biskop”. Här noterar Enefalk att Pingströrelsen, inte fullt rumsren, under decennier var utestängt från radiogudstjänsterna, ett skäl för Levi Petrus att skapa en egen kanal. Samtidigt växte det fram allt fler förortskyrkor, till volymen jämförbart med byggnationen under tidig medeltid. I övrigt behandlas 1900-talet tämligen njuggt, om än Nathan Söderblom och hans ekumeniska strävanden, kulminerande med Stockholmsmötet 1925, omnämns.

Genom idogt bankande av Emilia Fogelklou, Lydia Wahlström och Ester Lutteman öppnades småningom den teologiska fakultetens dörr även för kvinnor. Därtill kommer den stora revolutionen, då kvinnorna alltmer trängt in och till och med börjat dominera bland befattningshavarna och nu, då bandet till staten lossnat, lyckats nå det högsta ämbetet.

I sin välskrivna, rikt illustrerade, bok har Hanna Enefalk lyckats kombinera historikerns och etnologens roll. Oförbehållsamt medger hon att hennes översikt inte baseras på egen forskning. Det rör sig om en väl uppdaterad framställning över den tusenåriga epok som inleds med landets kristnande under stavkyrkornas tid och går fram till skilsmässan från statsmakten vid senaste millennieskiftet. Nuläget låter sig inte så lätt sammanfattas. Där finns en tydlig nedgång i dop- och konfirmationsfrekvens. Den ekumeniska tendensen har förstärkts, med sammanlagda frikyrkosamfund och på några håll gemensamma andakter över religionsgränserna. Sekterismens tid tycks förbi.

I slutordet understryker Hanna Enefalk att våra kyrkor tillhör vårt omistliga kulturarv. Därför bör vi, oavsett egen tro eller otro, motstå frestelsen att av snöda besparingsskäl göra oss urarva på dess byggnadsarv. Där göms en betydande del av vår identitet och historia.

Bert Mårald, Umeå

Thomas Malm: *Drakormens gåta*. Kronobergs läns Hembygdsförbund, Växjö 2017. 200 s., ill. ISBN 978-91-86870-23-2.

Gunnar Olof Hyltén-Cavallius var under sitt liv verksam på flera olika arenor, lokalt, nationellt, och internationellt. Född i Vislanda 1818, studerade han i Uppsala och blev 1856 chef för de kungliga teatrarna eller, som det då hette, Kungl. Maj:ts hovkapell och spektakler. Han var svensk chargé d'affaires vid det då kejserliga hovet i Brasilien 1860–64. Återkommen till Sverige och till den småländska födelsebygden skapade han Smålands Museum 1867 och kom

att engagera sig i dokumenterandet av småländsk folketro fram till sin död 1889.

Hyltén-Cavallius är väl idag främst ihågkommen som författare till det etnografiska arbetet *Wärend och Wirdarne* (3:e uppl. 1972 med efterskrift av Nils-Arvid Bringéus). Ett väsen ur folktron som han kom att särskilt uppmärksamma var lindormen eller drakormen. Om Hyltén-Cavallius och lindormen handlar *Drakormens gåta*, författad av Thomas Malm, professor i humanekologi i Lund.

I de fyrtioåtta vittnesmål från värendsbor som Hyltén-Cavallius samlade in och publicerade 1884, och som Thomas Malm nu återger, beskrevs lindormen ibland som en drake (med eller utan vingar) och farlig för dem som kom den nära. Hyltén-Cavallius informanter berättade att den kunde bli upp till sex meter lång, att den var tjock som ett manslår, och att den på nacken hade ”en man av fjäll eller tagel liknande en hästman”. Om den blev retad kunde den resa sig till en höjd av en och en halv meter ”och visar en fruktansvärd ilska så att han svårigen kan dödas utan med skjutgevär”, som Hyltén-Cavallius skrev i ett upprop med erbjudande om hittelön till den som kunde leverera ett exemplar av djuret ”antingen i färskt tillstånd eller inlagt i brännvin”. Enligt Hyltén-Cavallius är hans drakormsinformanter ”trovärdiga” och han hävdar själv att ”djurets tillvaro icke kunna betvivlas av någon” som gått igenom allt upptecknat material.

När man läser redogörelserna för värendsbornas uppgifter om sina möten med drakormar, frestas man att spekulera i om inte också vissa av informanterna hade blivit inlagda i brännvin. Alkoholkonsumtionen var betydande vid denna tid, och åtminstone när det gäller vissa uppgiftslämnare så nämns att en och annan sup intogs i anslutning till observationen. Thomas Malm pekar på flera andra tänkbara förklaringar till de gjorda observationerna, som betydelsen av självsuggestion, det vill säga att man ser vad man förväntar sig att se. Kristet religiösa föreställningar om ormen som en djävulens representant i kombination med folksägner om övernaturliga väsen i skog och mark disponerade människor att såväl frukta som att se drakormar.

En annan faktor som Malm uppmärksammar är möjligheten att Hyltén-Cavallius ställde ledande frågor till sina informanter. Det skulle i så fall förklara vissa upprepningar i de olika berättelserna om möten med drakormar.

Malm tänker sig att åtminstone vissa av observationerna kan ha handlat om vattensnokar. Men vattensnokar har ingen man. Möjligen kan det ha varit grävlingar eller rentav illrar som man fått se en skymt av och sedan feltolkat i enlighet med sin egen föreställningsvärld.

Nu hör drakormsobservationer inte enbart 1800-talet till. Malm redogör för en uppgift från 1987 om att man i Halland skulle ha slagit ihjäl en två och en halv meters orm med man. Som vanligt hade ormkroppen inte blivit sparad, utan i stället blivit nedgrävd i en myrstack (vilket enligt folktron skulle förhindra att sjukdomar spreds från kadavret). Så även om ingen hittills har kunnat göra anspråk på Hyltén-Cavallius utlovade hittelön, så lever historierna om drakormar vidare.

Hyltén-Cavallius fick utstå en hel del spydigheter i sin samtid för sin tro på drakormar. Han misslyckades med att ge ett bidrag till zoologin, och skrev i stället in sig i kryptozoologin – alltså studiet av djur som bara har existens inom folktron. Om detta har Thomas Malm skrivit en sakkunnig och underhållande bok, som utan att förminska Hyltén-Cavallius placerar honom och drakormen i ett större etnografiskt och kulturhistoriskt sammanhang.

Per Bauhn, Kalmar

Göran Malmstedt: *En förtrollad värld. Förmoderna föreställningar och bohuslänska trolldomsprocesser 1669–1672*. Nordic Academic Press. Lund 2018. 237 s. ISBN 978-91-88661-18-0.

Historiker och folklorister har i flera sammanhang intresserat sig för 1600-talets trolldomsprocesser som också gått under benämningen häxprocesser. Senast i raden är göteborgshistorikern Göran Malmstedt med boken *En förtroll-*